

Válogatás a történész könyvespolcáról

Rabszolgafelkeléstől a függetlenségig

J. NAGY LÁSZLÓ

Forradalom az Antillákon.

Haiti 1789–1804.

Szeged, 2012, Universitas Szeged Kiadó, 144.

J. Nagy László, a Szegedi Tudományegyetem professzora, számos tudományos mű szerzője legújabb könyvében Haiti 1789–1804 közötti turbulens történetét dolgozza fel. E kötet jelentős hozzájárulás többek között a Latin-Amerikával, a francia forradalommal (melyhez a haiti szorosán kötődött), vagy éppen a későbbi korok „gyarmati kérdésével” foglalkozó kutatásokhoz, hiszen az első magyar nyelvű szintézis a haiti eseményekről. A forradalomról, amelynek eredményeképpen Amerika „második független állama született meg, s az első a történelemben, amelynek megalapítását a felkelt rabszolgák győzelme tette lehetővé.”¹ E kötet értéke azonban nemcsak tárgyának újszerűségében, hanem a téma megközelítésének módjában van. Ráadásul a szerző egy döbbenetes históriát hoz testközelbe, hiszen a haiti forradalomról – legyen szó újításairól, „kisugárzásáról” vagy brutalitásáról – némi túlzással élve csak felsőfokban lehet szólni. Recenziómban megkísérlem összefoglalni a kötetet és igyekszek rámutatni egy-egy érdekességre.

Műve elején J. Nagy László személyes stílusban fordul az olvasóhoz, s elmeséli, hogy pályája kezdetén Wittman Tibor professzor hatá-

sára kezdte el kutatni Haiti – Saint-Domingue² történetét, majd később a Mediterráneumra összpontosultak kutatásai. A szerző jelen könyvével Wittman emléke előtt tiszteleg, és további vizsgálódásokra kíván ösztönözni.

J. Nagy ezúttal nem új levéltári forrásokra, hanem a publikált, nagy mennyiségű dokumentumra és szakirodalomra épített. Az Algéria történetét is behatóan ismerő szerző már a könyv legelején rámutat az Algéria és Saint-Domingue közötti hasonlóságokra. „*Munkám során szinte megdöbbenve tapasztaltam, hogy 150 évvel később a »legfranciább gyarmat« esetében is ugyanazokkal a problémákkal találkoztam. Azon túl, hogy a két nép ugyanazokért a célokért küzdött, még az is kitűnt, hogy a francia politikai osztály ugyanúgy nem értette meg és nem fogadta el a haitiak aspirációit, mint algériaiakét. Inkább vállalt egy értelmetlen háborút.*”³ Itt meg kell említeni, hogy maga Napóleon nevezte élete egyik legnagyobb örültségének, hogy hadsereget küldött Haitira.⁴

Az előszót követő hat fejezet után függelék segíti az olvasót az eligazodásban, különösen a kronológia bizonyul hasznosnak, mely megkönnyíti a forradalmi események forgatagának követését. A lábjegyzetekkel ellátott könyv végén pedig válogatott irodalomjegyzéket találunk.

¹ J. NAGY LÁSZLÓ: *Forradalom az Antillákon.* Haiti 1789–1804. Szeged, 2012, Universitas Szeged Kiadó. 117.

² Recenziómban, miként az ismertett könyvben is a Haiti és a Saint-Domingue tulajdonnév egyaránt szolgálhat a Francia Antillákon található, Kolumbusztól a Hispaniola nevet kapó szigetnek, valamint a sziget francia részének jelölésére is. A könyvben – s törekedtem rá, hogy az ismertetésben is így legyen – mindig egyértelmű, hogy az adott elnevezés mikor mire utal.

³ J. NAGY 2012. i.m. 5.

⁴ Uo. 116.

A *Francia gyarmatok az Antillákon* címet viselő fejezetben a szerző a későbbi események gazdasági, társadalmi, etnikai, földrajzi illetve mentalitástörténeti hátterét mutatja be. Saint-Domingue jogilag 1697-ben került a franciákhoz. (A 76 ezer km² kiterjedésű szigetnek a nyugati része, 28 ezer km² volt francia, keleti része spanyol gyarmat volt.) A terület értékét a dohány, az indigó, a gyapot, a kávé, a kakaó termelése mellett az 1700-as évek elejétől felívelő, majd a 18. század második felére domináns cukortermelés adta. A kávé szerepének jelentős növekedése mellett a cukornádtermelő nagybirtokok kora ez. Működésükhöz elengedhetetlen volt a rabszolgák munkaereje. „A rabszolgamunkára épülő ültetvényes gazdálkodás legmélyebb kiteljesedése, embert és természetet egyaránt a végletekig kizsákmányoló rendszere Saint-Domingue-on, a »Francia Antillák gyöngyén« valósult meg.”⁵

A gyarmat adminisztratív központja Port-au-Prince, legfontosabb városa pedig Cap, az „Antillák Párizsa” volt, mely többször is elpusztult – hamvaiból teljesen sohasem született újjá. A terület demográfiájáról is fontos adatokat közöl a szerző. 1789-ben a gyarmat lakossága 530 ezer fő volt. Ebből 40 ezer volt európai, 28 ezren tartoztak a *gens de couleur* (színes bőrű) kategóriába. A szigeten 462 ezer rabszolga élt.

J. Nagy László rámutat, hogy a felvilágosodás nagyjai között is mennyire szerteágazó, ellentmondásos álláspontok voltak a rabszolgaság kérdésében. Alapvetően – de egyáltalán nem egységes módon, és eltérő „hőfokkal” – kritikusan szemlélték a rabszolgaságot, főként a rabszolga-kereskedelmet. A felszabadítással kapcsolatos gondolatok azonban „bátortalanok” voltak. 1788-ban Brissot megalapította a Feketék Barátainak Társaságát, ám ez alapvetően szerény befolyással bírt. Ha a gyarmatok függetlenségéről esett szó – ezt többen elkerülhetetlennek tartották – az alatt „fehér függetlenséget” értettek a korban. A szerző rávilágít,

hogy bár „Diderot és Raynal felvillantotta a »fekete Spartacus« felbukkanásának lehetőségét, de hogy ez valaha is bekövetkezhet, arra akkor még senki sem gondolt komolyan.”⁶

J. Nagy – a gyarmati események megértéséhez szükséges arányban – a franciaországi történeésekről is ír, ezzel is hozzájárulva a forradalmi évek komplexitásának megértéséhez. A következő, a *Francia forradalom hatása és következményei Haitin 1789–1794* című fejezetben a szerző kiemeli: a haiti forradalom egyik egyetemes jelentőségét az adja, hogy itt mérhető le, hogy a francia forradalom szereplői mennyire gondolták valóban minden emberre érvényesnek a szabadságeszmét.

A Bastille bevételének híre után felerősödtek az autonomista tendenciák a gyarmatosok, különösen a szegényebb „kis fehérek” körében. 1790-ben pedig már a magát közgyűléssé proklamáló gyarmati Saint-Marc-i gyűlés törvényhozó hatalommal ruházta fel önmagát, s csak azokat a Franciaországból jövő rendeleteket ismerte el, amelyeket megszavazott. Ez a *de facto* függetlenség felé mutató lépés nagymértékben a gyarmati fehérek uralmát, érdekeit volt hivatva megerősíteni, akik viszont hallani sem akartak a mulattok – hát még a feketék! – szabadságáról.

Recenziójában Bistey András igen találóan summázta, hogy „egy négyszereplős dráma bontakozott ki”,⁷ melynek fehérek, mulattok (akik egyébként ekkor szintén nem akarták felszámolni a rabszolgaságot), feketék, illetve az anyaország voltak a szereplői; e szereplők olykor szövetségeket kötöttek egymással, de ezek változtak.⁸ Persze e csoportok sem voltak egységesek. A radikális, akár az elszakadásra is kész, illetve a mérsékeltbb franciák között polgárháborús hangulat alakult ki.

Jellemző, hogy amikor a mulattok egy csoportja petícióban kérte helyzetük javítását

⁶ Uo. 27.

⁷ BISTEY ANDRÁS: Haiti és Mexikó – Két könyvről. In: *Ezredvég*. 2013. július–augusztus. 151.

⁸ Uo.

⁵ Uo. 14.

(nem egyenlőséget!) a leendő képviselőktől, a petíció megfogalmazóját halálra ítélték, majd kivégezték. A gyarmat sajátos viszonyai között – mutat rá a professzor – a „harmadik rendnek” is tekinthető mulattok 1790-ben fogtak fegyvert, „*hogy a gazdasági mellett a politikai hatalomból is részesüljenek,*”⁹ ám 1791 februárjában a vezetőiket, Ogét és Chavannes-t elfogták, majd kerékbe törték a pernek nevezett „jogi mézárulás” végén. A haiti fehérek a megfélemlítés különféle módszereit alkalmazták és egyszerűen semmibe vették a mulattoknak engedményeket tevő jogszabályokat; Algériára emlékeztet e jelenség, hiszen ott 150 évvel később szintén óriási felháborodás fogadta a *status quo* legkisebb módosításának már a gyánúját is.¹⁰ A mulattok lázadását leverték ugyan, de ekkor már nem a mulatt-kérdés volt az égető probléma – 1791. augusztus 22–23-a éjjelén ugyanis a sziget északi részének ültetvényei közül több tucat lángba borult. Megkezdődött a feketék felkelése.

A rabszolgafelkeléstől a rabszolgaság eltörléséig 1790–1794 címet viselő fejezetből kiderül, hogy a felkeléssel, melyet egy vudu szertartás előzött meg, kegyetlen öldöklés vette kezdetét. A francia telepések anyaországgal szembeni bizalmatlansága tapintható volt. A haiti fehérek először az angolokhoz, a spanyolokhoz, az Egyesült Államokhoz, és csak jóval később Párizshoz fordultak segítségért.

A fekelők – akiknek céljai kezdetben zavarosak voltak – 1792-es dokumentumukban arról írtak, hogy a forradalom nekik is, mint a „*nagyszerű franciáknak, megmutatta a Szabadság Templomába vezető utat*”.¹¹ Szabadságot és amnesztiát kértek minden rabszolga számára. A feketék „*eldöntötték, hogy szabadon élnek, vagy meghalnak*”.¹² A felkelés fokozatosan sta-

bilizálódott. Bár az ültetvényesek a rabszolgák kárára megegyeztek a mulattokkal, ez egyáltalán nem tett pontot a mulatt-fehér ellentét végére. Ellenkezőleg, „megkövültek” a borszín szerinti előítéletek.

A fehérek nem voltak egységesek, forradalmi korhoz „méltó” beharcok tomboltak soraikban, s a köztársaság kikiáltása csak még feszültebbé tette a légkört az Antillákon. Úgy vélem, sokatmondó, hogy Haitin ekkoriban a Jakobinus Klub is „régiszellemű” gyarmati gyűléssé alakult, s ezt Sonthonax biztos – aki nem sokkal később kiérdemelte az „Antillák Robespierre-je” nevet – oszlatta fel, tudjuk meg J. Nagy professzor új könyvéből.

1793. augusztus 29-én Sonthonax Párizs tudta nélkül proklamálta a rabszolgaság eltörlését a gyarmat északi részén. „*Az ember szabadnak és egyenlőnek születik, s az is marad. Íme Franciaország evangéliuma*” – idézi J. Nagy László Sonthonax biztost.¹³ Az események nyomása, elvek (Sonthonax ellenezte a rabszolgaságot), a megváltozott körülmények szerepelnek e lépés okai között. Fontos arra is utalni, hogy egy döntő pillanatban 1793-ban a capi lázadáskor a feltüzelt francia katonákkal szemben a felkelők lényegében a francia biztosok oldalára álltak. A jakobinus Franciaország is eltörölte a rabszolgaságot (1794. február 4-én). E „*dekrétum híre Haitira csak a nyár elején érkezett meg, de ennek valójában már nem volt jelentősége. Sonthonax történelmi jelentőségű döntése után a gyarmat a maga útját járta, élén a spanyolokat elhagyó s a Francia Köztársaságot választó Toussaint Louverture-rel.*”¹⁴ A feketék fő célja ezután a szabadság megőrzése lesz.

J. Nagy László a *Toussaint Louverture* című fejezetben érzékletesen rajzolja meg a fekete rabszolgából lett katona-politikus portréját. A szerző leszögezi: azzal, hogy a rabszolgaságot eltörlték, elméletben győzött a

⁹ J. NAGY 2012. i.m. 39.

¹⁰ Erről bővebben lásd: J. NAGY László: *Az algériai háború. 1954–1962.* Szeged, 2010, Universitas Szeged Kiadó.

¹¹ Idézi: J. NAGY 2012. i.m. 57.

¹² Idézi: Uo. 58.

¹³ Idézi: Uo. 59.

¹⁴ Uo. 64.

forradalom Haitin – de a béke nem köszöntött be. Ekkor formálódott vezérré, „fekete Napóleonná” Toussaint Louverture, akinek életműve „a világtörténelem első – felszabadított vagy szabadságukat kivívó – rabszolgák által létrehozott független állama.”¹⁵ Ennek ára persze hatalmas, valóságos tragédia volt.

A „fekete Spartacus” 1743-ban született s viszonylag jó sorban élő rabszolga volt, majd 1776-ban felszabadították. Később maga is rabszolगतartó lett. 1791-ben csatlakozott a felkelőkhöz. Amikor kitört a háború a spanyolok, angolok és a franciák között, a felkelők vezetői kijelentették, hogy ők csak a királyért hajlandók harcolni, s XVI. Lajos kivégzése után spanyol szolgálatba álltak. A spanyolok már korábban is adtak támogatást a franciák ellen küzdőknek. „Miután egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a spanyol monarchia háborúba keveredik a forradalmi Franciaországgal”¹⁶ Santo Domingo (a sziget spanyol részének) kormányzója sikerrel próbálta megnyerni a felkelőket. Madridot elsősorban két cél vezérelte, „egyrészt megakadályozni a »gyűjtogató királygyilkos« nemzet felforgató eszméinek terjedését, másrészt pedig elfoglalni a francia részt, vagy legalábbis tönkretenni a gazdaságát.”¹⁷

A spanyolok mellett persze az angolok – akikkel a haiti fehérek sikerrel keresték a kapcsolatot – is ki akarták szorítani a franciákat. A Francia Antillák szigetei sorra az angolok kezére kerültek, s Haitin is mind több terület vesztett el a rendkívül nehéz helyzetben lévő Franciaország. Toussaint Louverture – akit korábban a spanyolok kitüntettek – ekkor állt át a franciákhoz. Mi lehetett ennek az oka? A szerző több okra mutat rá. Az egyik ezek közül, hogy csak Franciaország bizonyította, hogy kész eltörölni a rabszolgaságot. A forradalom ellenségei alapvetően – ekkor – nem a felkelő feketék voltak, hanem azok, akik ellenük Fran-

ciaország ellenségeivel kerestek szövetséget.

Toussaint Louverture, a kortársak szerint „intelligens, gondolkodó, de nem habozó, aki azért nem fedi fel azonnal gondolatait, mert érleli őket, a körülmények alapos mérlegelése után dönt, válaszol.”¹⁸ E megfontolt vezető fokozatosan a sziget urává, a feketék megkerülhetetlen vezérévé vált.

Ekkoriban a gazdasági-tulajdonosi viszonyokban is jelentős változás ment végbe. A biztosok az emigránsnak nyilvánított elmenekült ültetvényesek birtokait bérbe adták, s az ültetvények munkásai a jövedelem 25%-ra jogosultakká váltak. Ekkoriban „új, a felszabadítottak alkotta tulajdonosi osztály kezdett kialakulni.”¹⁹ E változás – bár a kibontakozásra nem volt mód – történelmi, mivel a szabadság már „nem csupán politikai jogokat jelentett, hanem azt alátámasztó, megerősítő materiális tulajdont is. Legalábbis megszerzésének reális lehetőségét mindenképpen.”²⁰

Sonthonax és Toussaint Louverture 1796-ban összekülönbözött, s a biztosnak el kellett hagynia Haitit. Magyarázat lehet erre az eltérő koncepció az ültetvények jövőjével kapcsolatban. Érdekes, hogy Toussaint Louverture volt a megengedőbb a régi birtokosokkal szemben, s a fehér Sonthonax volt az, aki már-már egyfajta fekete Saint-Domingue-ban gondolkodott. Toussaint Louverture-nek ellenben a gazdaság beindítása járt a fejében, s ennek érdekében lényegét tekintve kényszermunkát vezetett be. J. Nagy László véleménye szerint valószínűleg a rabszolga-kereskedelmet is kész lett volna visszaállítani.

Nem kerülheti el az olvasó figyelmét, hogy Saint-Domingue egyre inkább független államként viselkedett: szerződést kötött az angolokkal, valamint új – diktatórikus – alkotmányt dolgozott ki, melynek értelmében Toussaint Louverture örökös kormányzó lett.

¹⁵ Uo. 66.

¹⁶ Uo. 69.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo. 71.

¹⁹ Uo. 76.

²⁰ Uo. 77.

Ez az alkotmány már azt is tartalmazta, hogy bár „*Saint-Domingue teljes kiterjedésében, a hozzá tartozó szigetekkel... egyetlen gyarmatot alkot, amely a Francia Birodalom része, de sajátos törvényeknek engedelmeskedik.*”²¹ A szerző rámutat, hogy a történészek többsége szerint e sorok már a valós célt, a függetlenséget akarták elfedni. J. Nagy László más véleményen van. Meggyőző érvelése szerint a függetlenség *de facto* már létezett. Arról lehetett tehát szó, hogy Haitin az alkotmány megfogalmazói a birodalomhoz tartozás „védőernyőjét” elfogadták, hiszen rabszolgatartó nagyhatalmak vették körbe a szigetet – ugyanakkor az asszimilációt elutasították.

A következő, *Függetlenségi háború* címet viselő fejezetből kiderül, hogy Napóleon pragmatikus módon viszonyult a rabszolgasághoz, melyet 1802-ben (Haiti kivételével) visszaállított. Napóleon – jelentős részben a haiti alkotmány önkényes meghozatala miatt – úgy döntött, hogy csapatokat küld a szigetre. A „rendteremtés” feladatával Leclerc tábornokot bízta meg, aki húszezer fős expedíciós sereggel érkezett Haitira.

Kezdetben az expedíciós erő sikereket aratott, Dessalines és Christophe fekete tábornokok behódoltak, majd ezt tette Toussaint Louverture is. A „fekete Napóleon” rendfőközosa megtartása mellett egy ültetvényre vonulhatott vissza, azonban több jel szerint folytatni akarta a harcot, ezért Franciaországba deportálták (itt is halt meg 1803-ban). Ám a francia győzelem csalóka volt! Ellátási zavarok, betegségek tizedelték a franciákat, ráadásul a népi ellenállás – sokadszor a forradalom kitörése óta – felkelésbe fordult. Francia katonai sikerekre csak jelentős erősítés révén lehetett volna remény, ám ez elmaradt. A fiatal Leclerc tábornoknak pedig, aki nem sokkal később sárgalázban meghalt, nem maradt más lehetősége, mint hogy rettenetes eszközöket alkalmazzon. Ráadásul Dessalines és Christophe

fekete tábornokok átálltak (ha úgy tetszik visszaálltak) a haiti felkelők, a franciákkal szembeni ellenállók oldalára.

A könyvre jellemző, hogy az adatok, elemzések mellett több érzékletes leírással, idézettel találkozunk az olvasó. A Leclerc-misszió bemutatása esetében ez különösen nyilvánvaló. J. Nagy tárgyilagosan, ugyanakkor mégis „emberközeli” mutatja be, hogy az emberi sorokkal hogyan bánt (e misszió esetében inkább bánt el) a történelem. Ide tartozik a lengyel légió szomorú és ironikus története: a szabad lengyel államért küzdő katonák (5280 fő) az Antillákra keveredve többségében egy szabadságharcosok elleni háborúban hullottak el.

Leclerc tábornok utóda, a valóságos írtóhadjáratot folytató Rochambeau volt, aki a feketék és a fehérek háborújáról beszélt, módszerei brutálisak voltak. A kegyetlenkedésben persze a másik fél sem maradt alul. A háborút egyre többen kezdték a „kannibálok expedíciójának” nevezni. Napóleon – akinek Európa kötötte le figyelmét – bár 1803-ban még küldött erősítést, ekkor már lényegében lemondott Saint Domingue-ról. A Dessalines vezette felkelők győztek. 1804. január 1-jén Haiti kikiáltotta függetlenségét.

A háborúk mérlege súlyos: 1789 óta több mint 80 ezer európai halhatott meg a szigeten, a haiti áldozatokról csak becslések vannak, de az biztos, hogy jóval meghaladta az az európai áldozatok számát. Az események hatása igen szerteágazó volt. E hatás tetten érhető még abban is – emeli ki a szerző – hogy Franciaország a Mediterráneum (főleg Algéria) felé fordult az 1830-as években.

Az utolsó, *A független Haiti viszontagságai* című fejezetben J. Nagy László ír a latin-amerikai függetlenségi háborúk és Haiti viszonyrendszeréről is (rámutatva például, hogy Miranda kevesebb, míg Bolívar több megértéssel viszonyult e forradalomhoz, ám alapvetően egyikük sem kívánta Haiti rettenetes útját járni). Mindesetre az új országban (melyet Franciaország 1825-ben ismert el) nem köszöntött

²¹ Idézi: Uo. 89.

be a béke, gazdaságilag pedig romokban hevert. A nemzetközi szinten Haiti „pária nemzet” volt, pedig egyetemes felszabadító missziót nem vállalt magára, a forradalom exportjára nem vállalkozott. Igaz ez annak ellenére is, hogy a térségben a rabszolgáknak bizonyos értelemben egyfajta „protektora” volt.

J. Nagy László rávilágít, hogy 1804-után az ország nem tudott szabadulni múltjától. *„Az erőszak a politikai kultúra részévé vált.”*²² A szerző betekintést enged a következő évek-évtizedek haiti történetébe is. A kis ország a világgazdasági (és politikai) függés új és régi-új formáit ismerhette meg a következő két évszázad során. J. Nagy végül megállapítja: *„A haiti szuverén állam jóval korát megelőzve alakult meg. A 18. század végi – 19. század eleji forradalmi átalakulás lázas hevülete, izgalmakoraszülést eredményezett. »Koraérett« volt – így idézőjelben, ha csak önállóan, környezetéből kiszakítva ítéljük meg, akkor talán igen. De ha a nagy történelmi átalakulás, a polgári*

*forradalmak részeként vizsgáljuk, akkor »normálisnak« tekinthető. Hiszen a globális ancien régime leggyengébb láncszemét szakította át, s nem véletlenül Haitin. Itt – ráadásul kis területen – koncentráldott és feszült végletekig a régi rendnek az összes ellentmondása.”*²³

A szerző e sorai rávilágítanak arra – amit egyébként végig érezhet az olvasó – hogy J. Nagy László történelemszemlélete egyértelműen globális; ez alatt a következőt értem: amellet, hogy könyvében igen nagy részletességgel mutatja be a haiti történeti eseményeket, azokat egyben a legtágabb értelemben vett egyetemes kontextusban helyezi el. Úgy gondolom, hogy e kötet a történészek mellett az érdeklődő nagyközönség számára is izgalmas olvasmányt jelenthet, remélem, hogy minél többen forgatják majd.

KOVÁCS DÁNIEL dkovacs.herrero@gmail.com

²² Uo. 119.

²³ Uo. 126.